

ILK O'RTA ASRLARDA SO'G'DDA MADANIY ALOQALAR

SALIMOV JASURBEK MUXTORJON O'G'LI

Samarqand davlat universiteti arxeologiya kafedrasi magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7540962>

ARTICLE INFO

Received: 04th January 2023

Accepted: 10th January 2023

Online: 16th January 2023

KEY WORDS

o'rta asrlar, So'g'd viloyati, etnik-madaniy aloqalar, ijtimoiy munosabat, Toxariston, tadqiqot.

ABSTRACT

Ilk o'rta asrlar (V-VIII) davrida O'zbekiston janubidagi So'g'ddagi siyosiy, etnik-madaniy va ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning o'ziga xosligi masalalari yoritilgan. Muallif ko'plab qadimgi tillarda yaratilgan yozma, numizmatik, epigrafik manbalarni turli tadqiqotchilar ma'lumotlari asosida ilmiy qiyosiy tahlil qilgan. Ana shu ilmiy tahlillar asosida So'g'ddagi etnik-madaniy jarayonlar, migratsiya holatlari, hududlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar masalalari yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarildi. Mavjud ko'plab manbalar umumlashtirilib, to'liq shaklda ilmiy muomalaga kiritilgan.

Avval ushbu mavzuning dolzarbligini asoslashga harakat qilib, keyin manbashunoslik masalalarini tahlil qilamiz. Demak, bugungi kunda globallashuv jarayonlari tobora kuchayib, G'arb va Sharq sivilizatsiyalarining uyg'unlashuvi, turli mintaqalarda yashovchi va turli dinlarga e'tiqod qiluvchi xalqlarning o'zligini anglash, ularning xalqaro maydondagi o'zaro munosabatlarni yanada chuqurlashtirish, g'arb va sharq sivilizatsiyalarining uyg'unlashuvi, o'zaro manfaatli aloqalar kuchayib borayotganini anglatadi. Madaniy meros va mahalliy madaniyatlarni asrab-avaylash istagi yanada dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

Turli mintaqalarda yashovchi aholining etnik geografiyasi, siyosiy, etnik-madaniy munosabatlari, ijtimoiy siyosiy munosabatlari, mahalliy madaniyatlar va migratsiya jarayonlarining etnik-madaniy munosabatlarga ta'sirini o'rganish manbashunoslik va tarixshunoslik sohasida hamisha dolzarb bo'lib kelgan. Etnik-madaniy jarayonlar va ijtimoiy siyosiy munosabatlarning harakatlantiruvchi asoslari bo'lgan etnomadaniy aralashma (sintez), etnik-madaniy innovatsiyalarning paydo bo'lishi, migratsiyalar nafaqat qadimgi davrlarda, balki o'rta asrlarda ham davom etgan. Shu ma'noda tarixiy-madaniy hududlarning shakllanish muammolarini o'rganish, migratsiya jarayonlarining Markaziy Osiyo etnik geografiyasiga, etnik-madaniy va ijtimoiy-siyosiy munosabatlar holatiga ta'sirini o'rganish juda muhimdir.

Mintaqaning zamonaviy xalqlari shakllana boshlagan davr xronologiyasi hali to'liq oydinlashtirilmagan va bu holat ko'plab turli etnik, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy, diniy va milliy qadriyatlarni ilmiy va qiyosiy o'rganishni taqozo etmoqda. Bu arxeologiya, antropologiya, paleogeografiya, tilshunoslik, numizmatika, manbashunoslik, demografiya, etnik-tarixiy

geografiya kabi fanlarning yutuqlarini umumlashtirish va ularni tarixga yo'naltirish kabi dolzarb vazifa bilan belgilanadi. Biz tanlagan mavzuning o'ziga xos jihatlari borligi ham jiddiy izlanishni talab etadi

Ayni paytda dunyoning yetakchi ilmiy muassasalari, O'zbekiston olimlari tomonidan So'g'd, shuningdek, Markaziy Osiyoning turli tarixiy-madaniy mintaqalari tarixi va madaniyati masalalari o'rganilmoqda, turli ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ammo So'g'dda so'nggi antik va birinchi o'rta asrlarda migratsiya jarayonlari, madaniy hayot, etnik-madaniy va ijtimoiy-siyosiy munosabatlar, etnik geografiya masalalari bo'yicha maxsus tadqiqot bugungi kungacha olib borilmagan. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar manbai, mavzuga oid mavjud ilmiy qarashlar hamda asosiy yondashuvlar dinamikasi, qiyosiy tahlil va umumlashtirish holatlari muayyan mavzu bo'yicha tadqiqot sifatida yetarlicha o'rganilmagan. O'rta Osiyo xalqlarining tarixi va madaniyati, ularning etnik kelib chiqishi, migratsiya jarayonlari, tarixiy va tarixiy ma'lumotlariga oid ilk o'rta asrlarga oid yozma manbalarni (matnlar, xotiralar, xabarlar, numizmatik ma'lumotlar, epigrafik manbalar va boshqalar) o'rganish. etnik geografiya XIX asr o'rtalarida boshlangan. O'tgan davr mobaynida bu borada O'zbekiston va xorijiy olimlarning ko'plab tadqiqotlari nashr etildi. Xususan, viloyatimizning janubidagi So'g'd hududlarida ilk o'rta asrlarda sodir bo'lgan tarixiy-madaniy jarayonlarni yoritib beruvchi manbalar ko'pchilikni tashkil qiladi.

MUHOKAMA

Ilk o'rta asrlarda bu tarixiy-geografik mintaqa yoki boshqa hududlar Choch, O'tror, Farg'ona, Ustrushona, So'g'd, Buxoro, Marv, Toxariston kabi tarixiy-geografik mintaqalardan tashkil topgan ma'lum bir vohaning suvereniteti yoki mulki bo'lgan. Amuvaro va Sirdaryo hamda ularga tutash hududlar. Bu viloyatlarning aksariyatining siyosiy va ma'muriy tuzilishida o'xshashliklar bo'lsada, ayrim farqlar ham borligi ham seziladi.

Ularning ba'zilar hududiy jihatdan ancha kengroq bo'lib, o'nlab yirik va kichik hukmdorlarni hisobga olgan holda, konfederativ tuzilmalarga o'xshash bo'lsa-da, ba'zilar nisbatan kichik bo'lib, o'z davrida ular yaxlit tuzilishga ega edi. Masalan, Chochda o'z tasarrufiga olgan 3 ta, Farg'onada 6 ta, So'g'dda 10 ga yaqin, Toxaristonda 25 dan ortiq kichik hukmdorlar, O'tror, Ustrushona, Xorazm, Marv vohalarida ko'pincha bir-ikkita hukmdor bo'lgan.

Ayniqsa, ushbu mamlakat bo'ylab sayohat qilgan xitoylik sayyohlar o'zlarining ko'rgan va eshitgan xabarlari asosida ma'lumotlarni yozib olishgan. Xitoydan Sharqiy Turkistonga sayohatini shimoli-g'arbiy yo'nalishda boshlagan Xiuan Szan Yettisuv daryosi orqali Choch va Ustrushonadan o'tib, So'g'dda bir muddat qolib, so'ng Toxaristonga qadam qo'yib, 630-640 yillar voqealariga guvoh bo'lgan va yozgan. Holbuki, Xoy Chao taxminan yuz yil o'tgach, Xitoydan janubi-g'arbiy yo'nalishga sayohat qilgan va o'zi sinchkovlik bilan o'rgangan barcha ma'lumotlarni o'z yilnomalariga kiritgan. Qizig'i shundaki, bu sayyohlar mintaqa xalqlarining madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlar, tili va boshqa etnik xususiyatlari haqida gapirar ekan; Ta'kidlash joizki, ular So'g'dni boshqa mamlakatlarga nisbatan ko'proq solishtirgan.

So'g'd hukmronligi davrida kelgan yoki bu mamlakatlardan Xitoyga borib kelgan elchilar, savdogarlar va sayyohlar bergan ma'lumotlar asosida yozilgan bo'lib, ularga tayanib, ularni yoritish imkoniyati mavjud. Bu yilnomalarda, ayniqsa, ular orasida o'sha davr voqeligi nisbatan keng yoritilgan "TanShu" yilnomasida So'g'ddagi siyosiy-ma'muriy tuzilish, ularning hududlari haqida qisqa, ammo ixcham va izchil ma'lumotlar berilgan, chegaralar, hokimlik uyi, poytaxt va boshqaruv markazlari, hukmdorlarning familiyasi va unvonlari, hukmronlik qilgan

yillari, armiyasi, ichki va tashqi siyosati, aholining tili, dini va madaniyati va boshqalar.

O'z tadqiqotini nashr etgan E.Shavoniy Xitoy yilnomalari asosida Turk xoqonligi davridagi So'g'ddagi siyosiy vaziyatni ochib beradi. Shu bilan birga, u o'z tadqiqotiga ko'plab arab manbalaridan ko'plab ma'lumotlarni kiritdi. Bundan tashqari, xitoylik tadqiqotchi Yuy Tayshan Toxariyadagi eftaliylar ma'muriyati masalasini o'rganar ekan, ushbu mavzu bilan bog'liq masalalarni ancha chuqurroq muhokama qilgani e'tiborga loyiqdir. Tadqiqotchining yozishicha, asli Shimoliy Xitoy va Oltoy tarafidan bo'lgan eftalitlar Toxaristonga kelganlarida bu yerning tub aholisi bilan qorishish jarayonlarini boshidan kechirganlar. Bundan tashqari, So'g'd va Toxaristonda ko'plab siyosiy voqealar eftaliylar va Turk xoqonligi bilan bog'liq bo'lgan. Sinolog A.Xo'jayev Xitoy yilnomalarida So'g'd tarixiga oid ma'lumotlarni tahlil qilish chog'ida bu hukmdorlarga ham to'xtalib o'tgan.

Turkiston tarkibida Toxariston va So'g'dning ko'rsatilishini tasdiqlaydi . Bundan tashqari, Turfon shahridan topilgan va 639-yilga oid so'g'd tilidagi hujjatda "Turkiston" atamasi mavjud bo'lsada, bu atamada aynan qaysi joy tushunilganligi aniqlanmagan. Biroq "Turkiston"ni G'arbiy Turk xoqonligi hududiga, aniqrog'i Yettisuv , Farg'ona va So'g'dga , balki Toxaristonni ham o'z ichiga olgan joylarga tenglashtirish mumkin. Darhaqiqat, bu manbalar bilan deyarli bir davrga oid pahlaviy matnlarda ham "Turkiston" atamasi Xuroson va Amudaryoning yuqori havzasidagi davlat sifatida qo'llaniladi. Tibet manbalarini o'rgangan venger olimi G.Urayning fikricha, Farg'ona, Toxariston va Kobul vodiysiga nisbatan bu atamaning Tibet manbalarida qo'llanishidan kelib chiqib, uchala hukmron birlik ham xoqonlikka bo'ysungan, degan xulosaga kelishimiz mumkin. o'sha paytda turkiy etnos aholining katta qismini tashkil qilgan.

So'g'd bilan bog'liq muhim ma'lumotlar borligiga e'tibor qaratish lozim. Arablar Eronni bosib olgandan keyin zardushtiylar tomonidan tuzilgan "Eronshahr" asarida sosoniylar va qo'shni davlatlar, jumladan Turk xoqonligi va uning tarkibidagi hukmron birliklar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, sosoniylar davri mualliflari tomonidan yozilgan "Bundaxishn" ("dunyoning yaratilishi") deb nomlangan geografik asarda (IX asr) qadimgi turklar, Shimol mamlakatlari hukmdorlari "xoqonlar" haqida ma'lumotlar mavjud.

Turk xoqonligi va eftaliylar davrida sosoniylarning madaniy muhiti Toxaristonga sezilarli ta'sir ko'rsatganligi sababli, xoqonlikka aloqador sulolalar bu yerda tanga zarb qilishda pahlaviy yozuvi bilan bir qatorda baqtriya yozuvidan ham foydalanganlar, bu ham manba sifatida alohida o'rin tutadi. Jumladan, Ashina sulolasining bir tarmog'i bo'lgan Toxariston yabg'ular (620-750) sulolasiga mansub tangalar "yabg'u" unvoni bilan pahlaviy yozuvida zarb qilingan . Bular qatoriga pahlaviy bitikning toxar muhrlarini ham kiritishimiz mumkin .

So'g'ddagi siyosiy-ma'muriy birliklar, ulardagi qonunchilik, ish yuritish va yozishmalar haqida ma'lum fikr yuritish mumkin. Xususan, Mug'i tog'idagi so'g'd hujjatlarida So'g'd jamiyati, Samarqand va Panj suvereniteti haqida ma'lumotlar bor edi.

B.G'oyibovning So'g'd tarixi bo'yicha olib borgan tadqiqotlari alohida ajralib turadi. Bu yerlarning arablar tomonidan bosib olinishi jarayonlarini yoritib, asosan arab-fors manbalariga tayangan tadqiqotchi har ikki davlat quruqlik sulolalarining arablar istilosiga qarshi kurashi, ularning o'zaro siyosiy va etnik-madaniy aloqalari masalasiga biroz to'xtalib o'tgan. Bundan tashqari , So'g'd va Toxaristonni nisbatan kengroq o'rgangan Kamoliddin o'zining "Toxariston va Janubiy So'g'dning tarixiy geografiyasi" nomli monografiyasida islomgacha bo'lgan siyosiy va ma'muriy markazlar, hukmron sulolalar, o'zaro siyosiy va etnik-madaniy aloqalar kabi har ikki tarixiy davlat muammolarini ko'rib chiqdi. arab-fors, xitoy

manbalari va arxeologik materiallar asosida.

Arxeologik topilmalarning So'g'dning ilk o'rta asrlar tarixi uchun manba sifatidagi roli ham katta ahamiyatga ega. Bu viloyatdagi o'nlab qadimiy shaharlar qoldiqlaridan topilgan yuzlab moddiy madaniyat yodgorliklariga qariyb yuz yillik arxeologik qazishmalar natijasida erishilgan.

XULOSA

So'g'ddagi siyosiy, etnik-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar haqida ma'lumot beruvchi turli tillardagi manbalar, ularni o'rganish bo'yicha hozirgacha olib borilgan nashrlar va ilmiy tadqiqotlar haqida quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin:

- Ilk o'rta asrlarda So'g'd tarixini yorituvchi manbalar doirasi ancha keng bo'lib, ular asosan xitoy, arab-fors, yunon va arman manbalarida, qisman So'g'd, Baqtriya, Hind, qadimgi turkiy tillarda saqlanib qolgan. Umuman, manbashunoslik nuqtai nazaridan bu manbalar yuzasidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan;
- Ayni paytda bu davrda tadqiqot olib borgan ko'plab tadqiqotchilar So'g'ddagi munosabatlar masalasiga u yoki bu darajada to'xtalib o'tganlar. Mavzuni ikkala tarixiy davlat misolida o'rganish bo'yicha maxsus tadqiqot olib borilmagan;
- Yozma manbalarning bir qismi yilnoma, tarixiy asar, sayohat asarlari shaklida bo'lsa, boshqa qismi epigrafik va numizmatik shakllarda, moddiy ashyo, hujjat, bitik va hokazo.

Umuman olganda, manbashunoslik sohasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni ma'lum darajada qoniqarli deb atash mumkin. Qariyb bir asr davomida bu borada o'nlab yirik mutaxassislar yetishib chiqdi. Xitoy, arab-fors, so'g'd, baqtriya va boshqa tillardagi ma'lumotlarning salmoqli qismi dunyoning ingliz, rus, fransuz, nemis kabi yirik tillariga tarjima qilingan, bir qismi o'zbek tilida ham nashr etilgan. Ular asosida biz So'g'ddagi etnikmadaniy jarayonlarni har tomonlama o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Otaxo'jayev A. Ilk o'rta asrlardagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarda So'g'd va Choch // O'zbekiston tarixi. – Toshkent, 2009.
2. Otaxo'jayev A. Ilk o'rta asrlarda Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida turk-so'g'd munosabatlari. Toshkent, 2010.
3. Xo'jayev A. Xitoy manbalarida so'g'dlarga oid ayrim ma'lumotlar // O'zbekiston tarixi, Toshkent, 2004.
4. G'oyibov B. So'g'd tarixidan lavhalar. Samarqand, 2020.
5. Is'hoqov M. So'g'diyona tarix chorrahasida. Toshkent, 1990.
6. Qarshiyeva F. So'g'diyona solnomasi. Toshkent, 1987.